

Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Ordusunda Emir Komuta Zincirinde Yaşanan Aksaklıklar

Disruptions in the Chain of Command in the Ottoman Army During the Constitutional Monarchy Period

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Araştırma Makalesi

Research Article

Sorumlu yazar:

Corresponding author:

[Mehmet Ali Karaman](#)

Burdur Mehmet Akif Ersoy
Üniversitesi
malikaraman@hotmail.com

[Mustafa Abdullah Kündeyi](#)

Afyon Kocatepe Üniversitesi
abdullahkundeyi@gmail.com

Başvuru / Submitted:

2 Nisan 2024

Kabul / Accepted:

3 Ağustos 2024

DOI: [10.21021/osmed.1461828](https://doi.org/10.21021/osmed.1461828)

Atıf/Citation:

Karaman, M. A.; Kündeyi M. A.
"Meşrutiyet Dönemi Osmanlı
Ordusunda Emir Komuta
Zincirinde Yaşanan Aksaklıklar",
Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları
Dergisi, 23 (2024): 234-252.

Benzerlik / Similarity: 11

Öz

İnsanlık, tarih boyunca gelişme eğiliminde olmuş, bu süreç dahilinde başta dil ve din olmak üzere çeşitli unsurlar etrafında birleşmiştir. İnsanlığın gerek millet gerekse kişisel olarak farklı düşüncelere sahip olmaları onların birbirleriyle çatışmasına, bazen de savaşmasına sebep olmuştur. Bunun temel nedenleri arasında toplumsal ya da bireysel çıkarlar yatmaktadır. Fertlerin görüş ayrılığı meselesi daha ziyade modern yaşamla birlikte gelişen ve özgürlük/hürriyet prensipleriyle açığa çıkan bir söylem olsa da tarihin her döneminde rastlanılan bir olgudur. Osmanlı coğrafyasında da benzer durumlar yaşanmıştır. Alınan tedbirler de dünyadakilerle benzerlik göstermiş, öyle ki; saray otoritesine muhalefet edenler zaman zaman idam edilmek suretiyle cezalandırılmışlardır.

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise değişen dünya düzeninde ortaya çıkan fikir akımları, çok uluslu yapıyla dikkat çeken Osmanlı Devleti'nde de oldukça etkili bir süreç yaşanmıştır. Özellikle bu yüzyılın sonunda kendisini fazlasıyla hissettiren ve Batı ekseninde gelişen milliyetçi merkezli fikir akımları, devletin bütün kurumlarında çeşitli çatışmaların yaşanmasına etkisi olmuştur. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin özellikle son yüzyılında ordu içerisinde yaşadığı siyasi fikir ayrılıklarının emir komutaya ve askeri düzene etkileri araştırılmıştır. Çalışma, başta Osmanlı arşiv vesikalari, dönemin basın yayın organları ve hatıralar etrafında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Muhalefet, Ordu Siyaset İlişkisi, Fikir Ayrılıkları, Emir Komuta, Osmanlı Ordusu.

Abstract

Humanity has developed throughout history, uniting around various elements, particularly language and religion. The diversity of ideas among nations and individuals has led to clashes and sometimes conflicts. The primary causes of these conflicts are social or individual interests. Although the issue of differing opinions among individuals is more pronounced in modern life and has become prominent with the principles of freedom and liberty, it is a phenomenon encountered throughout history. Similar situations occurred in the Ottoman geography, where measures taken were identical to those in other parts of the world, with opponents of the palace authority sometimes being punished by execution.

In the 19th century, the emerging currents of ideas within the changing global order significantly impacted the Ottoman Empire, which was notable for its multinational structure. Particularly towards the end of the century, nationalist-centered intellectual movements, influenced by Western ideologies, played a crucial role in instigating various conflicts across state institutions. This study investigates the effects of political disagreements within the army, particularly during the final century of the Ottoman Empire, on command and military order. The research will primarily utilize Ottoman archival documents, contemporary press sources, and memoirs.

Keywords: Opposition, Army-Politics Relations, Differences of Opinion, Command, Ottoman Army.

Giriş

Tarih, insanın hayata müdahalesiyle şekillenir. Bu müdahalelerin en etkililerinden biri de askeri vakalardır. Bu durum; farklı millet ya da toplumların gerek birbirleriyle gerekse kendi aralarında gerçekleşen çatışmalarla oluşur. Büyük servet ya da idealler uğruna fetih, yağma ve talan adı altında çatışma süreçleri yaşanır. Bu gelişmeler bazen de iç dinamiklerle gerçekleşmektedir. Bu durumun temelinde de iktidar için söz sahibi olma beklentisi veya iktidarın kendisi olma hırısı görülmektedir. Bu hırının dönemi ve meşrebi yoktur ve tarihin her devrinde insanlığı meşgul etmiş hatta tarihin bütün dönemlerinde yaşanagelmıştır. Bahsedilen hırs, dinler/mezhepler tarihinden milletler ve hükümdarlar tarihine kadar farklı başlıklar altında incelenmiştir. Mevcut vakalar, farklı coğrafyalarda ve tarihlerde yaşayan milletlerin birbirlerini kontrol altında tutma isteği şeklinde karşımıza çıkacağı gibi aynı din ve millete mensup olan toplulukların bile çatışmalarına yol açmıştır.¹

Devlet ve toplum hayatında en üstün otorite ve kudret olarak tarif edilen hâkimiyet anlayışı, içinde bulunduğu zaman ve mekâna göre insanlığın başlangıcından günümüze kadar farklı anlamlarla ifade edilmiştir.² Bu durum yüzyıllar boyunca aynı şekilde kabul görmüştür. Yakın tarihimizde XIX. yüzyıl dünya üzerinde değişimlerin yaşandığı, XX. yüzyıl ise dönüşümlerin hızla yaşandığı gelişmeler olmuştur. Mevcut değişim ve dönüşümler siyaseten olduğu gibi sosyal ve iktisadi anlamda da kendini hissettirmiştir. Dünya üzerinde rejim değişiklikleri, ulus devletlerin ortaya çıkması, yeni yönetim şekillerinin gelişmesi hatta farklı ekonomik modellerin hayata dahil edilmesi bu dönemlere rastlar. Zenginleşen Batı'nın ekonomik refahı bir müddet sonra fikri hareketlenme ve yeni dünya düzenine evrilecektir. Sanayi devrimi ile başlayan değişim ekonomik dönüşüme, Fransız İhtilali ile başlayan siyasi çözülme de özgürlükçü yaklaşımların benimsenmesine ön ayak olmuştur.

Bu gelişmeler toplumları derinden etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu, süreçten en fazla etkilenen devletlerarasında yer almıştır. Bünyesinde farklı milletleri barındıran Osmanlı, Avrupa'da yaşanan gelişmeleri yakından takip etse de bu gelişmelere dahil olma konusunda kendi iç dinamikleri açısından yetersiz kalmıştır. Toplum içi polemikten öteye gitmeyen girişimlerle Batıdaki ekonomik ve siyasi gelişmelere adapte olabilmeye konusunda çaba sarf etmişse de bu durum beyhude çırpınıştan öteye gitmemiştir.

Ekonomik gelişmelerin ötesinde, Batı'da gelişen fikri cereyanlar Osmanlı'nın asıl meşguliyeti olmuştur. Fransa merkezli başlayan hürriyet, özgürlük ve eşitlik söylemleri kısa süre içerisinde XVIII. yüzyılın vazgeçilmez aydın söylemleri arasında yer almıştır. Bu söylemler Tanzimat süreci ile devlet desteğini de almış, sonrasında meşrutiyete giden yol açılmıştır. Elbette bütün bunlar gerçekleşirken çok uluslu devletin çözülmesini durdurmaya yönelik çeşitli fikir akımları da geliştirilmiş ancak bunların hiçbiri dağılmanın önüne geçememiştir. Bu akımlar, Osmanlı coğrafyası üzerinde keskin bir kutuplaşmanın sebebi haline gelmiştir. Bunlardan Osmanlılık müstesna olmak kaydıyla Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılık fikirleri daha sonraki Meşrutiyet dönemlerinde ve Cumhuriyetin ilanı sonrasında da savunuculuğunu üstlenen taraftar bulmuştur. Özellikle aydın

¹ Bkz. Ethem Ruhi Fıçlalı, "Cemel Vakası", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VII (İstanbul: 1993), s. 320.

² Selim Hilmi Özkan, "Çağdaş Siyasal Akımların Düşünsel ve Tarihsel Temelleri", *Çağdaş Siyasal Akımlar*, ed. Yusuf Sayın, (Ankara: Nobel Yayınevi, 2021), 10-11.

kesim arasında makedonluk bu düşünce sistemi bir müddet sonra Osmanlı askeri sistemleri arasında da benimsenmiş, dolayısıyla toplumsal kutuplaşma ordu içerisinde de kendini göstermiştir.

Özellikle askeri okullarda yayılan özgürlükçü söylemlerle mezun olan zabıtlar ile mevcut sistemde varlıklarını sürdüren ve mektepli olmayan, gelenekçi - muhafazakâr alaylı zabıtlar arasında ciddi sorunlara sebep olmuştur. Hatta bu problemler emre itaatsizliğin en üst safhasına kadar gitmiştir. Özellikle XX. yüzyılın başlarından itibaren başta ordu olmak üzere diğer diplomatik ve bürokratik kurumlarda görev alan kesimin çoğunlukla mektepli olması konusunda hassasiyet gösterilmiştir. Öyle ki mevcut görevlilerin dahi mekteplilerle değiştirilmesi konusu devletin gündeminde yer almıştır.³ Mektepli zabıtların özellikle görev yaptıkları birliklerde çeşitli neşriyatlar üzerinden hürriyet propagandası yapmaları, başta alaylılar olmak üzere kendilerinden olmayan kesimi huzursuz etmekteydi. Askeri birlikler ve askeri mekteplerde Meşrutiyet'in yeniden ilanı öncesinde bu ve bunun gibi vakaların sayısı oldukça fazlaydı. Yıldız Sarayı'na bu konuda gelen ihbarların yanında haklarında tahkikat yapılan zabıt sayısı endişe verici düzeydeydi. İkinci Ordu'da görev yapan mektepli zabıtların Bulgaristan'dan "evrak-ı muzır" getirerek okudukları bilgisi çok geçmeden ihbar edilmişti.⁴ Mekteplilerin yeni görev yerlerinde birlikte çalıştıkları alaylı zabıtlar ve neferler ciddi anlamda rahatsızlık duymuşlardır. Bu gelişmeler merkezde olduğu kadar uzak eyaletlerde de çeşitli gösterilere neden olmuştur. Yapılan gösterilerde mektepli zabıtlara tepkiler dile getirilirken şeriat vurgusu üzerinde durulmuştur.⁵

1. Osmanlı Devleti'nde Siyasal Anlayış ve Devlet-Asker İlişkisi

Tarihsel süreçte ordular, devlet ya da politik örgütler bünyesinde şekillenirler. Orduların temel prensiplerinde, bağlı buldukları siyasal yapının beklentilerine hizmet etmek yatmaktadır. Bunun yanı sıra genelde bağlı oldukları siyasal rejimin temel çıkarlarına saygı ve itaat esasına göre hareket ederler. Bu amaçlar doğrultusunda gerek savunma gerekse harekât düzenlemek üzere donatılmış, eğitilmiş ve süreklilik esasıyla hareket edilmiştir. Tarih boyunca orduların yapıları ve önemi buldukları coğrafi duruma, ırklarına, sahip oldukları kültürlere, kendilerini idare eden siyasi aktörlere ve komutanlarının iradelerine göre şekillenmiştir. Bağlılık esasını taşımayan ya da maddi çıkar esasına dayanan paralı ordularda çözümler diğerlerine göre daha hızlı gerçekleşmiştir.

Osmanlı siyasal anlayışının temelini aile hakimiyetine dayalı klasik monarşi oluşturmuştur. Burada aktif rolü padişah vasfıyla üstlenen yöneticiler, XVI. yüzyıldan sonra aile kimliklerine dini mahiyet taşıyan hilafet sıfatını da eklemişlerdir. Böylelikle padişahlık makamı, dolayısıyla da hanedan ailesinin meşruiyeti daha da güvence altına alınmıştır. Askeri ve siyasal başarılar sayesinde elde edilen diplomatik üstünlük, ihtişamlı sadakat gösterileriyle desteklenmiştir. Bu çerçevede imparatorluk kimliği daha da gelişmiş, yeni fetihlerle ülke demografik olarak birbirinden farklı milletlerin dahil olduğu bir yapıya kavuşmuştur. Çağlar içerisinde mevcut siyasal rejim zaman

³ BOA, *Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî (A.MKT.MHM.)* 685/14, H. 28.09.1320 (M.9 Aralık 1902). Bu konuda Devlet arşivlerinde çok sayıda belgeyle karşılaşmak mümkün. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında "Mektepli" kavramının çokça zikredildiği belgelerden anlaşılmaktadır. Memuriyetlere atamalarda mektepli olunması hassasiyeti Meşrutiyet döneminin en dikkat çeken konularından olmuştur. BOA, *Dahiliye Mektubi Kalemî (DH.MKT.)* 2850/89, H.01.06.1327 (M. 20 Haziran 1909). Sonraki süreçlerde özellikle Cumhuriyetin ilanından sonraki ilk dönemlerde de "Mektepliler Bayramı" yurt genelinde çeşitli programlarla kutlanmıştır. BCA, *Cumhuriyet Arşivi Milli Eğitim Bakanlığı (MEB)*, 103/506/10, (M.07.05.1928)

⁴ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Başkıtabet Dairesi (Y.PRK.BŞK.)* 72/65, H. 24.04.1322 (M.8 Temmuz 1904).

⁵ BOA, *DH.MKT.*, 2803/76, H.14.04.1327 (M.5 Mayıs 1909) : *DH.MKT.* 2813/76, H. 25.04.1327 (M.16 Mayıs 1909).

zaman kendi seçkinlerini yaratmışsa da bu kişiler yaşadıkları kısıtlı bir döneme damgasını vursa dahi, hanedan ailesine olan sadakatleri tehdit aşamasına gelmeden pasivize edilmişlerdir.

Osmanlı Devleti, Selçuklu devlet teşkilatının birçok kurumunu almıştır, örneğin Selçuklulardaki Divan-ı Saltanat, Osmanlılarda Divan-ı Hümayun olarak devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri var olan Divan'a, Fatih döneminden 1654 yılına kadar padişahlar katılmamışlar, gerekli gördükleri takdirde kapalı bir pencereden görüşmeleri takip etmişlerdir. 1654 yılından sonra bu adet de kalkmıştır.⁶ XVIII. yüzyıl dünya üzerinde değişimlerin başladığı dönemdir. Fransa'daki gelişmeler dünya siyasetinin yeni bir döneme evrilmesinin başlangıcı niteliğindedir. Bu dönüşüm Osmanlı'da da kendini göstermekle birlikte padişahın mutlak hakimiyeti Sultan III. Selim'in Meşveret Meclislerini daha ön plana çıkarması ile yeni bir şekle bürünmüştür. İlk hamlesini 14 Mayıs 1789 tarihinde âyanlardan oluşan Meclis-i Meşveret'i toplantıya çağırarak ıslahat sürecini başlatmıştır. Üç gün sonra da Meşveret Meclisi'ni sarayın bahçesinde yer alan Revan Köşkü'nde toplayarak devletin kurtuluşu için iki yüzü aşkın yöneticinin fikirlerine başvurmuştur. Bunlar kadılar, valiler, katipler, müderrisler, muvazzaf veya emekli memur ve subaylardan oluşmaktaydı.⁷ Bunun neticesi olarak padişahın sahip olduğu mutlak hakimiyet anlayışı yavaş yavaş kaybolma eğilimine girmiştir. Devamında gelişen iç kargaşa neticesinde tahta çıkan IV. Mustafa'nın yeniçeriler ile imzaladığı Hücet-i Şerriye, saltanatın isyancılara verdiği tavizin en net göstergesidir. Burada askeri birliklerin devlete müdahalesinin görmezden gelinmesi ve özellikle mevcut hükümler içerisinde yer alan ifadeye göre, Ordu subay ve erleri devlet işlerine karışmayacaklardır. Sadece görevlendirildikleri işleri sadakatle yapacaklarına söz verirler. Fakat eğer aykırı işler işlenirse padişah, vezirler ve ağalar tarafından ocak erlerine ve subaylarına karşı suçlamaya ve cezalandırmaya girişilmeyeceğine başta padişah, sonra devlet bakanları ve komutanlar söz verirler şeklinde hükümler yer almıştır.⁸

1808 tarihinde imzalanan Sened-i İttifak, Âyanlarla devletin ilişkisinin düzenlendiği bir belgedir. Sened-i İttifak karşılıklı sadakat ve güveni sağlamaya yönelik bir sözleşme olup taraflar görev ve yükümlülüklerini yeminle kuvvetlendirmişlerdi.⁹ Osmanlı klasik yönetim algısı özellikle dünya üzerindeki siyasal değişim süreçlerinden doğrudan etkilenmiştir. Bu değişim XIX. yüzyılda hız kazanmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde batı tarzında değişim ve dönüşümler içeren hamleler gerçekleşmiştir. Osmanlı'daki değişim hareketlerinin Batıdan farklı yanı, sürecin alabildiğine sancılı olmasıdır. Yapılan yenilikler, azınlık hakları ve batılı tüccarlara rahatça ticari imtiyaz haklarının verilmesi yönündedir.¹⁰ İmparatorluğun vergi sistemi 1839'da reforma tabi tutulduktan sonra Balkanlarda çıkan ayaklanmalar, maddi çıkarlar ekseninde değerlendirilmiştir.¹¹ Çünkü atılan adımlar dağılmayı durdurmanın ötesinde, Osmanlı'nın bünyesinde barındırdığı azınlıkları asla tatmin etmemiştir. Azınlıkların bağımsızlıklarını kazanmaları sonrasında kurdukları devletlerde yaptıkları ilk hamle; coğrafyalarındaki Osmanlı izlerini silme politikalarını hayata geçirmeleridir. Balkanlarda ulus devletlerin kuruluşu, ilgili halkların yalnızca siyasî açıdan Osmanlı hâkimiyetinden ayrılmasına değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik bakımdan da

⁶ Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, (İstanbul: 3F Yayınları, 2006), 17.

⁷ Standford Shaw, *Eski ile Yeni Arasında Sultan III. Selim*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2008), 98.

⁸ Kemal Beydilli, "Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hücet-i Şer'iyye", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2/4, (Nisan 2001): 41

⁹ Ali Akyıldız "Sened-i İttifak", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI (İstanbul 2009), s..513.

¹⁰ BOA, *Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.Ş. MKT.UM.)* 189/50, H. 19.07.1271 (M. 7 Nisan 1855).

¹¹ Florian Rider, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Muhalefet ve Meşrutiyet*, (İstanbul: Picus Yayınları, 2012), 23.

Osmanlı nüfuzundan çıkmalarına, Osmanlı geçmişi ile derin bir kırılmaya ve Osmanlı mirasının tasfiyesi ile senkronize bir Avrupalılaştırma sürecine işaret eder.¹²

Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasındaki mevcut devlet düzeni zamanla değişime uğramıştır. Elbette bu değişim kaçınılmazdır. Osmanlı devlet sisteminde hâkim kuvvet monarşinin egemenliği gibi görünse de özele inildiğinde, askerin yaptırım gücüne dayanmaktadır. Özellikle yeniçerinin baskın yapısı Fatih döneminden itibaren çeşitli çıkışlarla kendini hissettirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminde ordunun sivil iktidarlar üzerinde daima baskı unsuru oluşturduğu, her türlü yeniliğe karşı çıktığı, daha doğrusu yenilik karşıtlarının maşası haline geldiği bilinen bir gerçektir.¹³ Bu durum 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte yerini bürokrasinin egemenliğine bırakmıştır. Bürokrasinin egemenliği Tanzimat Fermanı sonrası iyiden iyiye kendini göstermekle kalmamış 1876 yılında Meşrutiyet pazarlığı sonucunda Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışıyla kendini ispatlamıştır. 1908'e geldiğinde ise Padişahın yeniden baskın olma çabası, bürokrasiyi zafiyete uğratmışsa da askerin yeniden duruma müdahalesi sonucu muhalif bürokrasi karşısında mutlakiyet mağlup olmuştur. Başka bir deyişle XVIII. yüzyıl sonları ve XIX yüzyıl başları modernleşme ve Batılılaşma çabalarının anayasa-yasama hükümleri ve temsili meclislerle güçlendirilerek siyasal iktidarın sınırlandırıldığı, bir yandan bürokrasiye yasal- rasyonel bir görünüm kazandırılmaya çalışılırken diğer yandan reformların planlayıcısı ve yürütücüsü olan bürokratların yönetimde daha güçlü ve söz sahibi siyasi aktörler olarak ortaya çıktığı dönemdir.¹⁴

Osmanlı devlet sistemi, her dönem kendi siyasi muhaliflerini yaratmıştır. Bu durum ya bizzat aile bireyleri tarafından tahtta oturan padişaha yapılan muhalefet, ya da şahsi menfaatleri için özellikle yeniçeri ve ayanların beklentilerine cevap verilmesi adına yaptıkları muhalefet olarak ortaya çıkmıştır. XIX. Yüzyıla geldiğinde ise daha ziyade bürokratik mücadele dikkat çeker. Bürokrasinin kendi aralarındaki siyasal itişmeleri, devleti meşgul etse de tehdit eder mahiyette olmamıştır. XIX. yüzyılın sonlarında ve özellikle XX. yüzyıl başlarında kendini iyice hissettiren muhalefet ve mücadelenin askeri kanada sıçraması, askeri okullarda başlayan ayrılıkçı hareketlenmeler ve firkalaştırma eğilimi, askerlerin bir anda devleti kendinden olmayanlara karşı ciddi tepki gösterdikleri bir ortama sürüklemiştir.

Osmanlı siyasal dönüşümünün temelini özellikle Tanzimat sonrasında yönetenlerin keyfiliğinin engellenmesi çabası oluşturur. Burada temel referans Avrupa'da hayata geçirilen meşrutî monarşi anlayışının başarısıdır. Bu gelişmenin Avrupa'da başarıyla uygulanması rol model olarak alınmış ve benzer ölçüde beklentiler içerisine girilmiştir. Bu beklenti Osmanlı Devleti'ni meşrutiyet sürecine çekmiştir. Ancak aynı anlayışla II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra, yani on beş yıl sonra ilan edilen Cumhuriyetin ilk yıllarında monarşinin sembolü olan hanedan ailesi tamamen tasfiye edilmiştir. Aslında bu hamle daha sonra çok uzun tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Çünkü meşrutiyete geçiş süreci halk nezdinde çok idrak edilebilen bir konu olmaktan uzaktır. Bu rüşte ulaşmak, toplum için kazanım hüviyeti taşısa da halkın demokrasiyi benimsemesi uzun zaman

¹² Aşkın Koyuncu, "Bulgaristan'da Osmanlı Maddî Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)" *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulamaları Dergisi*, S.20, (2006): 199.

¹³ Fahri Çeliker, "Birinci Dünya Harbinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ordu Hükümet İlişkileri", *II. Askerî Tarih Semineri*, (Ankara: ATASE Yayınları, 1985), 23.

¹⁴ Ülkü Ayşe Oğuzhan Börekci, "19. Yüzyıl Osmanlı Bürokratik Yapısının Jön Türk Düşüncesinde Eleştirisi: "Turfanda Mı Yoksa Turfa Mı" Üzerinden Bir Analiz", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*- S. 47, (2018): 449. Ayrıca Bkz. Tahsin Güler, "Osmanlı'da Siyaset ve Bürokrasi İlişkilerinin Tarihi Seyri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19/ (2014): 311- 336.

almıştır. Burada özellikle meşrutiyetin ilk kez ilanında aydınlar oldukça çaba harcamışlardır. Onların çabaları cumhuriyetin fikri temellerini de oluşturmuştur. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Mithat Paşa gibi isimler bu konudaki inançlarını dile getirdiklerinden dolayı hayatları oldukça zorlaşmış ve kendilerini riske atmışlardır.

2. XIX. Yüzyıl Fikir Hareketlerinin Osmanlı Siyasal Yaşamına Etkileri

XIX. yüzyıl tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu yüzyılda ekonomiden siyasete pek çok alanda milletlerin yeni bir yapılanma içerisine girdiği bilinmektedir. Mevcut dönüşüm Osmanlı Devleti'nin başta kurumlar bünyesinde olmak üzere Batıyla uyum içinde hareket etme eğilimiyle kendini göstermiştir. Özellikle Tanzimat sonrasında Osmanlı coğrafyasında Batılılaşma hamleleri önceki dönemlere göre daha da hız kazanmıştır. Bu dönemde yenileşme algısı, Osmanlı Devleti'nin dinsel tereddütler yaşadığı, Batıya benzeme kaygısından sıyrıldığı ve artık topyekûn Batılılaşma ile devletin kurtarılacağı anlayışına dönüşme eğilimine girmiştir. Bu anlayış önceki dönemler kadar olmasa da muhafazakâr kesimden tepki almakta gecikmemiştir. Tanzimat sürecinin önemli isimleri olan Âli Paşa ve Fuad Paşa'nın kontrolünde bu ve benzeri tepkiler bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Batılılaşmaya karşı olan kesim daha çok dinsel kaygılarla fikirlerini, halkın desteğini almak suretiyle, şeriat vurgusu üzerinden yapmışlardır.

Batılılaşma çatışmaları gölgesinde devletin içerisinde bulunduğu dağılma süreci yönetilmeye çalışılsa da kurtuluş ümidiyle ortaya atılan fikirler destekçi bulmuş ancak devletin kurtuluşunu engelleyememiştir. Siyasi görüş farklılıklarının ortaya çıkması, daha ziyade Osmanlı'nın imparatorluk kimliğini korumaya yönelik hamlelerdir. Bu durum öncelikle birden çok milletin varlığının korunması için gelişen Osmanlıcılık fikri ile ortaya çıkmıştır. Osmanlıcılık fikri, devletin meşrutiyetini dayandırdığı din esaslı geleneksel yapılanmadan siyasî eşitlik ve hukuk temelli yeni bir yapılanmaya intikali gündeme getirmiştir. Gayrimüslimler bunu Türklerin devletlerini kurtarmak için geliştirdikleri bir siyaset olarak gördüklerinden dolayı çeşitli bahanelerle bu durumu benimsemekten kaçındılar.¹⁵ İlerleyen süreçlerde yaşanan çözümler ile gayrimüslim unsurların ayrılması sonucunda Osmanlıcılık fikrinin yerini İslamcılık esasına doğru bırakmıştır. Buradaki amaç en azından Müslüman tebaanın ve özellikle başta Arap kökenli Müslüman unsurların bağlılığını korumak olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında İslâmcı-milliyetçi-Batıcı ayırımının henüz teşekkül etmediğini göstermektedir.¹⁶ Ancak gelinen süreçte bunların da Batı ile iş birliğinin ve ayrılık girişimlerinin de önüne geçemeyince; Türkçülük ana temasında toplanılmıştır. Her üç girişim de temelinde medenileşme ortak parantezini barındırır. Osmanlıcılar, İslamcılar ve Türkçüler arasında ciddi oranda “medeni dünyayı yakalama” temelli görüş hakimdir.

Sonraki aşamada Osmanlıcılar, İslamcılar ve Türkçüler kendi bünyelerinden de muhaliflerini doğurmuştur. Bu gelişme ve görüş ayrılıkları, devletin içerisinde bulunduğu kaotik ortamın daha da içinden çıkılmaz bir hal almasına neden olmuştur. II. Meşrutiyet'ten sonra İslâmcılar, İttihat ve Terakkî'yi “mübarek cemiyet, mukaddes cemiyet, fırka-i muhtereme” gibi adlarla anmakla kalmamış, İttihatçıları İslâm dünyasını kurtaracak “erbâb-ı fetih, ashâb-ı celâdet” ve faaliyetlerini

¹⁵ Azmi -Özcan, “Osmanlıcılık”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII (İstanbul 2007), s. 485.

¹⁶ Azmi Özcan, “İslamcılık”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIII (İstanbul 2001), s.63

de “cihâd-ı mukaddes” gibi sıfatlarla nitelendirmişlerdir.¹⁷ Fakat İttihatçılarla daha sonra girilen çeşitli görüş ayrılıklarıyla beraber, Cemiyeti şiddetle eleştirmekten geri durmamışlardır. Bu ve bunun gibi benzetmeler İttihatçıların kendi içlerinden ayrılan diğer oluşumlar için de geçerliydi. Ahrarcılar, Hürriyet ve İtilafçılar, Fedakârân-ı Milletçiler başta olmak üzere çok sayıda yapılanma İttihat ve Terakki karşıtı duruşlarıyla cemiyeti şiddetle eleştirmişlerdir. Meşrutiyet’in yeniden ilan edilmesiyle 1908 yılının Aralık ayında açılan Meclis-i Mebusan’da siyasi potansiyel olarak yer alan Cemiyet, dolayısıyla İTF tarafından tek başına temsil edilmiştir. Ciddi bir muhalefet fırkasından yoksun olan yeni meclis kompozisyonunda, İTF içinde kutuplaşmalar artmış ve devamında sert tartışmalar olmuştur.¹⁸

3. Askerin Siyasallaşması

Çağlar boyunca devletler asker marifetiyle idare edilmişlerdir. Hükümdarlar askeri güçleri oranında otorite sağlamakla beraber devletlerini bu surette büyütme eğiliminde olmuşlardır. Bu durum farklı coğrafyalarda kurulan devletler için yüzyıllar boyunca benzerlik göstermek suretiyle devam etmiştir. Son dönemlere gelindiğinde monarşi karşısında gelişen farklı yönetim biçimleri demokratikleşmeye doğru evrilmiştir. Bu değişim, halk üzerinden askeri otoriteyi azaltarak sivil iradenin kontrolüne geçirmeyi amaçlasa da bu durum ancak fikren ileri toplumlarda daha başarılı olmuştur. Demokratikleşme süreçlerini başarıyla tamamlayamayan toplumlarda ise çatışma ortamları yaratmış, elindeki silah gücünü kullanmak suretiyle militarizmin müdahalesi sonucunda askeri egemenlik baskın çıkmıştır. Osmanlı siyasal hayatı da özellikle Tanzimat sonrasında bu tartışmalara dahil olmuştur. Osmanlı’da bürokrasinin güç kazanması ancak Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla mümkün olmuştur. Bu durum XX. yüzyıl başlarına kadar devam etse de fazla sürmemiş, özellikle meşrutiyetin yeniden ilanı aşamasında askeri vesayetın etkisine müracaat edilmiştir. Bu da ciddi tartışma ve sorunların başlaması anlamını taşımıştır. Bu müdahale demokratikleşme maksadıyla monarşinin etkisini zayıflatma amacı gütmüştür. Bu gelişmeler sonucunda, askerin istediğini elde etmesi ile kışlıklarına çekilmiş gibi görünse de tam tersi bir durum yaşanmış, asker doğrudan siyasete yön vermeye kalkmıştır.

İttihat ve Terakki’nin 1909 yılında yapılan kongresinde askerin siyasetle meşguliyeti dönemin siyasi ve sosyal şartları gereği olanca seviyeye çıkmıştır. Bu kongreye katılan ve fikirlerini beyan eden Mustafa Kemal’in endişesi tartışmalara yol açmışsa da daha sonraki süreçlerde kabul görmüştür. Mustafa Kemal sözlerinde:

Ordu mensupları Cemiyet içinde kaldıkça millete dayanan bir parti kuramayız. Orduyu da zaafa uğratarız. Bugün mensuplarının çoğu İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin üyesi olan 3. Ordu, esas itibarıyla modern bir ordu sayılamaz. Ordu ile Cemiyeti ayıralım. Cemiyet tam manasıyla siyasi bir parti halinde milletin bünyesinde kök salsın, ordu da asli vazifesiyle uğraşsın. Bunun için Cemiyetin muhtaç olduğu subayları veyahut Cemiyet’te kalmak isteyen ordu mensuplarını, istifa suretiyle ordudan çıkaralım, Cemiyete mal edelim. Bundan sonra askerlerin herhangi bir partiye, siyasi bir teşekküle girmelerini önleyecek kanuni müeyyideler koyalım”¹⁹ ifadelerine yer vermiştir.

¹⁷ Azmi Özcan, a.g.m., s. 63.

¹⁸ Yücel Yiğit, “İttihat ve Terakki Fırkası İçinde Parti İç Muhalefet: Hizb-İ Cedit Hareketi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14/28, (2014): 122.

¹⁹ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C.3, (İstanbul: Baha Yayınları 1966), 507.

Kongrede alınan karar üzerine çok sayıda subay ordudan ayrılarak bütün mesailerini partiye harcamışlardır. Ancak partinin ordu ile teması tam anlamıyla kesilememiş, cemiyetin nüfuzlu üyeleri orduda kalarak siyasi faaliyetlerine de devam etmişlerdir. Buna karşılık Cemiyete muhalif kanat da kendisine orduda taraftar bulmuş ve bu durumda zamanla ordu içerisinde hizipleşmelere yol açmıştır.²⁰ Gelişmeler ve olası tehlike çanlarına karşı tedbirler alınma yoluna gidilmiştir. Bunlardan en önemlisi Meclis-i Mebusan'da konu ile alakalı yasa çıkarma girişimidir. Dönemin İttihatçı subayı olan ve her fırsatta siyasete müdahaleden kaçınmayan Mahmut Şevket Paşa, memlekette meşrutiyetin elde edilmesinde ordunun emeğinin çok olduğunu, bu durumun takdire şayan olduğu ve bunun zaruretten kaynaklandığına dair vurgu yapmıştır.²¹ Aynı Mahmut Şevket Paşa, *Le Temps* gazetesi muhabiriyle yapmış olduğu mülakatta siyasetle meşgul olduğunu ama bu mücadelesini hükümet-i gayri meşruiyeye karşı yürüttüğünü itiraf etmiştir. Gayrimeşru diye adlandırdığı ise kendisini paşalık makamına yükselten sayısız nişan ve taltif aldığı Abdülhamid'in hükümetinden başkası değildir.²²

Bu konuda fikir beyan etmek dönemin gazetecileri ve subayları arasında genel kabul görülen polemik haline gelmişti. Bunu da genellikle gazete sütunları üzerinden yapmaktaydılar. Ali Fethi Bey'in *Asker Mecmuası*'nda yayımlanan "İnkılâb-ı Âhirde Osmanlı Ordusunun Politikaya Suret-i Müdahalesi" başlıklı makalesi bu konuda oldukça detaylı bir izahat yapmaktadır. Ali Fethi Bey yazısında ordu mensuplarının mesleklerini icra ederken siyasetle meşguliyetlerinin mümkün olamayacağını belirtmiştir. 31 Mart sürecine dahil olan askerlerin sadece işlerinin gereği olarak müdahalede bulunduğunu savunan Ali Fethi Bey, öte yandan da II. Abdülhamid'in mutlak otoritesine askerinin sessiz kalmasını eleştirmiştir.²³ Mahir Said ise askerinin tutarsızlığını, Abdülhamid zamanında askere telkin ve tekrar edilen vezife "Beş vakit namaz, Padişaha dua" iken meşrutiyette askere bunun hemen aksinin söylendiği ordunun asıl vazifesinin müdafa-i vatan olduğunun söylenmesine bağlamıştır.²⁴

Aktif siyasetin içerisinde faaliyet gösteren İttihatçılara askerlerin tam desteği toplumsal rahatsızlıkların başlamasına sebep olmuştur. Öyle ki alışlagelen sisteme muhalefet halinde olan genç subaylar yüzyıllardır şeriatla yönetilen bir devlet sisteminin en güzide organı olan orduda Batıcı/pozitivist söylemleriyle çıkışlarının nefer kadrosunda aşırılık olarak algılanması fazla sürmemiştir. Tepki olarak doğan Halaskâr Zabitan oluşumu, ordu içerisinde ittihatçı siyasal söylemlere II. Meşrutiyet sonrası ilk organize başkaldırı mahiyetindedir. II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında Cemiyet destekli hükümetler döneminde İttihâdçılar, muhaliflerine hoşgörülü bir tavır içerisinde ol(a)mamışlardır. "Devr-i sabık"ın memuru olarak görülenler asker ve sivil bürokrasi temizlenirken yerlerine İttihâd ve Terakki Cemiyeti ile irtibatlı kimselerin yerleştirilmesine

²⁰ Mehmet Saray, "Devlet Yönetiminde Ordunun Yeri ve Rolü Hakkında Bir Örnek: İttihat ve Terakki Devrinde Ordunun Millet ve Devlet Yönetimine Tesiri", *İkinci Askeri Tarih Semineri*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985): 87.

²¹ Meclis-i Mebusân Zabıt Ceridesi, 2. Devre 1. Sene, 23. İçtima, 18 Haziran 1328 (Temmuz 1912), 385-387.

²² Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, (İstanbul: Arba Yayınları, 1958), 100.

²³ Ali Fethi, "İnkılâb-ı Âhirde Osmanlı Ordusunun Politikaya Suret-i Müdahalesi", *AskerMecmuası*, (1324): 124

²⁴ Mahir Said Pekmen, *31 Mart Hatıraları İsyân Günlerinde Bir Muhalif*, Haz. Hasan Babacan-Servet Avşar, (Ankara: TTK Yayınları 2013), 103.

çalışılmıştır. Bu durumun benzeri, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin Halaskâr Zâbitân müdahalesi sonrasında muhalefete düştüğü dönemde tam tersi bir şekilde cereyan etmiştir.²⁵

Meşrutiyet fikrinin getirdiği heyecanla olsa gerek devletin neredeyse bütün kadrolarının bu konuda söyleyecek birkaç sözü mevcuttu. Bunların arasında da sesi en gür çıkan kesim ise ordu mensuplarıydı. Özellikle askeri okullarda gelişen yapılanma süreci buradan mezun olan kişileri iyi birer asker olmanın ötesinde iyi birer siyasetçi, fikirlerine sıkı sıkıya bağlı bir muhalif haline getirmekteydi. Özellikle I. Meşrutiyet'in askıya alınması sonrasında askeri okullardaki yapılanma süreçlerinde buradaki gençlerin dernekleşme arzuları dikkat çekici mahiyetteydi. Bu durum askeri tıbbiyede en üst vaziyette idi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularının askeri tıbbiye kökenlilerden olduğu, daha sonrasında da bunların Selimiye'de staj yapmaları sonrası hekimlikten ziyade siyasi ve sürgün hayatlarının başladığı görülmektedir. Bunlar, Ohri'li Arnavut İbrahim Ethem (Temo), Kafkasyalı Çerkez Mehmet Reşit Bey, Arapkirli Abdullah Cevdet ve Diyarbakırlı İshak Sükuti'dir.²⁶

Ordunun siyasetle meşgul olması zaman içerisinde siyasetle uğraşan bürokratların pasif ve korkak bir kimliğe bürünmesinin de önünü açmıştır. Çünkü İttihat ve Terakki'nin baskın asker kadroları Sultanı dahi etkisiz bir konuma sokmuştur. Bu durum Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve Sultan Reşad'ın tahta çıkmasıyla en üst seviyeye ulaşmıştır. Sultanların siyasetten geri çekilmesi hizmetkârlarının da geri plana itilmesine yol açıyordu, ancak bu süreç aynı zamanda, siviller ile askerler arasındaki kurumsal ayrımın ideolojik bir bölünmeye dönüşmesine tekabül ediyordu.²⁷ Hatta öyle ki ordunun siyasete karışmasının doğuracağı sakıncalar bürokratları ikiye bölmüştü. Bu konuda yaşanan tartışmalar gündem oluştururken asker durumu yakından takip etmekteydi. Polemikler kulislere meclis kürsüsüne taşmış vaziyette idi. Meclisi-i Mebusan'da gerçekleşen oturumlarda da aynı konu gündem oluşturmakta ve taraflar askerin siyasete müdahalesini farklı görüşler çerçevesinde ifade etmekteydiler. 31 Kanun-ı Sani 1324 (13 Şubat 1909) tarihinde mecliste okunan bir arzda Asar-ı Tevfik, Feth-i Bülend, Mesudiye Zırhlıları ve Donanma-yı Hümayun Komodoru tarafından Harbiye ve Bahriye Nazırlarının değişimleri ile alakalı tepkilerini belirtmeleri benzer tartışmalara konu olmuştur. Bu konuda mebuslar farklı görüş beyan etmişlerdir. Örneğin Mahir Said Bey, “askerler siyasete müdahale etmez efendim” derken, Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Bey, “Askerler Meclis-i Mebusan'a istida vermektan memnu' mudur efendim?” demiştir. Bu yorumlara Talat Bey ise, “Selamet-i vatani tehlikede gören her fert karışabilir” şeklinde yorum yapmıştır.²⁸ Bu tartışmaların sürdüğü günlerde İttihat ve Terakki'de çok sayıda asker kökenli üye bulunurken akabinde başta Mahmut Şevket olmak üzere çok sayıda asker kabinede yer alacaktır.²⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olma özelliği taşıyan *Tanin* bu tartışmalara katılmaktan geri durmadı. Gazetenin başyazarı ve sıkı bir İttihatçı kimliği ile tanınan Hüseyin Cahit

²⁵ Hasan Ali Polat, “Halaskâr Zâbitân Müdahalesinden Bâbîali Baskını'na Osmanlı Bürokrasisinin Siyasetle İmtihani: (Siyasetle İştilgal Edilmeyeceğine Dair Taahhütnameler)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* S. 65, (2019): 332.

²⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Ankara: TTK Yayınları, 1993), 195.

²⁷ Olivier Bouquet, *Sultanın Paşaları 1839-1909*, (İstanbul Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), XXIII.

²⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, *MMZC*, C.1- 1-27 s.599. Ayrıca detaylı aktarım için Bkz. Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2001), 119-122.

²⁹ Seçil Akgün, “Atatürk'ün Büyük İlkesi Ordunun Siyasetten Ayrılması”, *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiri Kitabı*, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, (1985): 8.

mevcut tartışmalara gazetede ki köşesinden katıldı. 26 Ekim 1909 tarihli nüshada yer alan “Askerler ve Cemiyet” başlıklı Hüseyin Cahit imzalı başyazıda şu satırlara yer verilmiştir:

Ordunun siyasetle iştigali bir memleket için son derece muzırdır. Bu hakikati bir kere daha izah etmeye lüzum görmeyiz. Mamañih hülasa olmak üzere şu kadar diyebiliriz ki ordu müdafaa-i vatandır. Bir düşman-ı hariciye göğüs vermek lazım gelindiği zaman bütün ordu yekpare bir kitle-i âhenin (demir kitlesi) gibi hareket etmeye muhtaçtır. Halbuki siyaset ile iştigal vezaiif-i askeriyenin ihmal edilmesine sebep olacağı gibi arayerde münaferet-i tevlid etmek (nefretin doğması) ihtimali de vardır. İşte bu gibi ahvalden dolayı askerın politikayla meşgul olmaması icab ediyor.³⁰

Aynı yazının devamında, 31 Mart sürecinde Hareket Ordusu’nun müdahalesinin zaruretinden bahisle “10 Temmuz müdahalesini yapan ve iade-i hürriyet için İstanbul’a giren ordu yalnız Osmanlıların değil bütün cihandaki hürriyetperverânın lisanında hürmetle yâd ediliyor” sözleriyle kendisi gibi düşünenlerin siyasete dahil olmalarını meşrulaştırmış oluyordu.³¹ Bu gelişmeler ve tartışmalar yaşanırken Osmanlı Devleti’nin art arda girdiği savaşlar dolayısıyla sıkıntıların yaşandığı dönemler olmuştur. Savaşın getirdiği sıkıntılar dahili problemleri artırmış olsa da siyasi çatışmaların önüne geçememiştir. Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarına askerın siyasallaşmasının gölgesinde girilmiştir. Siyasal düzeyde yapılan kavgalar, Balkan Harbi’nin ayak sesleri duyulmaya başladığı ilk anlardan savaşın sonuna kadar devam etmiştir. Savaşta asker sayısının fazlalığının ehemmiyetiyle ilgili herhangi bir açıklamaya gerek yoktur. Bu nedenle her ordu sayısal olarak kalabalık olmaya özen gösterir. Ancak Balkan Harbi başlamadan önce ve sonra Osmanlı ordusunu yönetenler orduya gönüllü alırken bu hususlara dikkat etmek yerine özellikle ittihatçı olanların orduya alınmaması için ellerinden geleni yapmaya çalışmışlardır.³²

Aralarında siyasi görüş ayrılıkları bulunan zabıtlar devamında fırkalaşarak mevcut mesafelerin daha da açılmasına sebep olmuşlardır. Bu durum toplandıkları kulüp ya da lokallerde atılan nutuklar ile masum bir görüntüden öteye gitmemekteydi. Ancak konu savaş meydanlarında fırkalaşan zabıtların karşı karşıya gelmesi olduğunda durum vahim bir hal almaktaydı. Fırkacılık mücadelesi o kadar ileri boyutlara ulaşmıştı ki, ittihatçı diye genç zabıtları ileri hatlara göndererek öldürtmeye çalışmaktan tutun da³³ “Rauf Bey’in Averof zırhlısını batırırsak bu zafer Kâmil Paşa Hükümeti’nin sevap hanesine yazılır diye düşünüp zırhlıyı batırmamasına kadar”³⁴ vardırırmışlardı. Bu örnekler de göstermektedir ki ordu içerisindeki iki grup arasında kıyasıya bir çekişme vardır. Gruplar birbirlerinin başarısını gölgelemek için uğraşırken savaş kaybetme ihtimalini öngörememiştir.

4. Osmanlı Askerinde İtaatsizlik

Osmanlı ordusundaki itaatsizliklerin temel nedenleri her dönem için farklılıklar göstermiştir. Özellikle yeniçerilerin talepleri maddi kökenli olup ayrıca orduda yapılacak düzenlemelerden duyulan rahatsızlık kaynaklıydı. Geleneksel Osmanlı yönetim anlayışı hukuki prensiplere dayanmaktaydı. Bu prensipler de şeri’ esaslar üzerine kurulu idi. Padişah fermanları dâhil olmak

³⁰ Hüseyin Cahit, “Askerler ve Cemiyet”, *Tanin*, (26 Ekim 1909).

³¹ Hüseyin Cahit, “Askerler ve Siyaset” *Tanin*, 412, (26 Ekim 1909): 1

³² Güngör Göçer, “Fırkacılık Mücadelesi ve Balkan Harbi”, *Balkanlarda Siyasal İlişkiler*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2008), 161.

³³ Ziya Şakir, “Meçhul Asker”, *Vakit*, (10 Şubat 1930): 10.

³⁴ İlber Ortaylı, “Asker Siyasete Bulaştı ve Rumeli’deki Anavatânı Kaybettik”, *Atlas Tarih* (100. Yılında Balkan Savaşları-Rumeli’ye Veda Özel Sayı), 16 (2012): 33. Ayrıca Bkz. Behzat Karaca ve Güngör Göçer, “Gönüllü Bir İttihatçı Olarak Balkan Harbi’ne Katılan Ziya Şakir’in Harp Hatıraları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/29, (2017): 535.

üzere bütün emirler, Şeyhülislam ve fetva emininin referansı, uygulanacak hükümlerin meşruiyet kazanması için vaz geçilmez bir esastı. Yeniçeriler de zaman zaman aşırıya kaçan taleplerinde din adamlarından aldıkları fetva ile hareket etme yolunu tercih etmiştir. Bu durum daha sonraki süreçlerde de asker ve bürokratların talepleri doğrultusunda gerçekleşen, Sultanların tahttan indirilmesinde bile geçerliliğini sürdürmüştür. Dolayısıyla Sultanların hal kararları alınan fetvalarla desteklenmek suretiyle uygulamaya konulmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti'nde hukukun vazgeçilmez bir önem arz ettiğinin göstergesidir. Kazan kaldıran yeniçerilerin bu fetvaları zor ile almaları dahi devlet kudretinin süngüden ziyade hukuki kuvvete dayandığını gösterir.³⁵ XIX. yüzyılın ilk yarısında Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla beraber (1826), orduda yenileşme hamleleri hem yönetimin hem de bürokrasinin desteğiyle olmuştur. Ordu hızla Batılı tarza yöneldiği gibi Batılılaşma sadece askeri donanım olmaktan çıkmış fikri anlamda da özgürlükçü bir kimliğe bürünmüştür. XIX. yüzyılın sonlarında ise ülkede gelişen Batılılaşma eğilimleri ordu mekteplerine değişim ve dönüşüm hamleleri olarak yansımıştır.

Ordudaki rahatsızlıkların temelinde, siyasal görüş ayrılıklarından ziyade ekonomik nedenler aranmalıdır. Subay maaşları arasındaki dengesizliklerin üst seviyeye çıkması, yüksek rütbelilerin yılda 12 defa maaş alırken küçük rütbeli subayların yılda altı kere maaş almaları mevcut rejimin yıkılmasının nedenlerini daha iyi anlaşılır hale getirir.³⁶ Ayrıca devletin siyasi ve ekonomik şartlarının iyice zorlaştığı dönemlerde askerlerin hiçbir şekilde maaş alamadıkları dahi görülmektedir. Bu gelişme ciddi bir güvenlik zaafı doğurduğu gibi geçimlerini sağlamak amacıyla eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan askerlerin üzerine gidilmesi sıkıntılı olan Osmanlı ordu sistemini epey meşgul etmiştir.³⁷ Diğer yandan Jandarma maaşlarının ödenememesi, birikmiş maaşlarının kesintilere uğraması ve işten ayrılmalardan dolayı jandarma kadrolarındaki azalmalar ile yeni başvuruların olmayışı, işleyişte problemlerin yaşanmasındaki diğer etkenler arasında yerini almıştır.³⁸

İktisadi nedenler askerlerin rejime olan sadakatlerinin sorgulanmasının esasını teşkil etmektedir. Ancak son dönemde yaşanan siyasal görüş farklılıkları, klasik Türk emir komuta sistemini bilinenin aksine alabildiğine kaos içerisine sürüklemiştir. Yetişme tarzları ile birlikte özellikle son dönem askeri mekteplerde eğitim alan zabıtların Batılı tarzda bir dünya düzeni hayallerine karşılık askeri, siyasi ve sosyal başarısızlıkların hızla artması, onları mevcut durumu sorgulamaya itmiştir. Bir yandan devlet düzenine karşı itaatsizlikleriyle gündem oluşturmuşlar, diğer taraftan da kendi askeri sistemleri çerçevesinde ast-üst ilişkisinin sekteye uğramasıyla işleyişini aksatmışlardır. Özellikle başta İttihad ve Terakki Cemiyeti olmak üzere bazı siyasal oluşumlar etrafında toplanma eğilimleri onların askerlik mesleğinin yanında siyasal anlamda da faaliyet göstermelerine olanak sağlamıştır. Hatta zaman zaman siyasi kimlikleri askerliklerinin önüne geçecek kadar baskın bir durum haline gelmiştir. Bunun temel dayanağı ise devleti kurtarma kaygısıdır. Özellikle Meşrutiyetin yeniden ilanı sürecindeki askerlerin siyasileşmesi, şahsi çıkarlardan ziyade siyasal idealler içindir.³⁹

³⁵ Vasfi Raşid Sevig, *Askeri Adalet*, (Ankara: AÜHF Yayınları, 1955), 17.

³⁶ Ümit Özdağ, *Ordu Siyaset İlişkisi*, (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1991), 37.

³⁷ BOA, *DH. MKT.* 996//15, H.08.06.1329 (M.10 Ağustos 1905).

³⁸ BOA, *Zabtiye*, (ZB.) 354/47, R.15.03.1322 (M.28 Mayıs 1906).

³⁹ Alkan ,a.g.e., 228.

Sultan II. Abdülhamid başta mektepli subaylar olmak üzere değişim ve dönüşümden yana olan bütün bürokrasinin hedefi haline gelmişti. Sultana muhalefet, başta pozitivistlerin kalkıştığı bir durum gibi görünse de muhalifler arasında neredeyse hemen her düşünce yapısına dahil asker, bürokrat ve aydınların olduğu görülmektedir. Osmanlı kimliğinin yanı sıra hilafet makamının verdiği erk ile de hareket eden Sultan, kendisine karşı yapılan her hamleyi saltanattan ziyade hilafete karşı yapılan yıpratma politikaları çerçevesinde değerlendirmiştir. Zaten sultanı savunan ve destekleyen kesimin de tek dayanağı hilafete herhangi bir zarar gelmemesi yönündeki algıdır. Bu kesim içerisinde alaylı subaylar, küçük zabitan olarak bilinen başçavuşlar ve rütbesi olmayan neferler yer almaktaydı. Hilafete ve saltanata sadakat anlayışları bu kesimin temel yaşam felsefelerinin başında gelmekteydi.

Meşrutiyetin yeniden ilanı sonrasında subayların politikayla uğraşmasının neredeyse meşru bir hal aldığını aktaran Ali Fuat Cebesoy konuyu şu şekilde ele almıştır:

Üst ve ast arasında orduyu ayakta tutan geleneksel saygı ve disiplin de çok azalmıştı. Bir gün çok genç bir İttihatçı teğmenin ömrünü savaş meydanlarında geçirmiş bir tümen kumandanından bahsederken "adam yüzüme dik dik baktı. Fakat ben selam vermek bile istemedim." Ne İttihad ve Terakki Cemiyeti subaylara ne de subaylar Cemiyet'e söz geçiremez oldular. Genel merkez insiyatifi kaybetti.⁴⁰

Münferit vakaların dışında ordu mensupları arasındaki huzursuzluk özellikle mektepli subaylar cephesinde kendisini fazlaca hissettirmekteydi. Öyle ki, kendinden üst rütbeli alaylı subaylardan emir almayı reddeden, bunun yanında saltanata ve hilafete bağlı düşük rütbeli ya da rütbesiz neferlere emirden öte eziyet içeren davranışlar sergilendiğine dair olaylar ve bu yöndeki algı gün geçtikçe artmaya başlamıştı. Yurdun çok farklı bölgelerinden de benzer vakalar yükselmeye başlamıştı. Örneğin Edirne'de ayaklanan askerler ve burada yaşanan olaylar oldukça ses getiren hadiselerin başında yer almıştır. Padişaha sevgileri ve halifeye bağlılıkları kuvvetli olan erlere iki üç gün içinde yapılan telkinlerin de tesiriyle, heyetin Edirne'den ayrılışının henüz ikinci günü, Yanık Kışladaki askerler ayaklandılar. Rahmi Apak'ın yaklaşımıyla, çarıklı kolağası denilen bir "subay yobazı" ile bir tabur imamının peşine düşerek, tüfekli ve süngülu olarak "Padişahımızı isteriz, Babamızı isteriz" sesleri ile kışlaları boşaltıp şehre yürüdüler, karşılıklarına nasihat için ilk çıkan Kurmay Yarbay Kayserili Galip Bey'i attan indirip temizce dövüp hırpaladılar.⁴¹

Dönemin önemli simalarından Mevlanzade Rıfat'ın da çağdaşları gibi konu hakkında tespit ve yorumları olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve bağlantılarının olduğunu iddia ettiği yayınında askerin siyasetle meşguliyetini, devletin yok oluşundaki en önemli amil olarak göstermiştir. Mevlanzade konuya şu şekilde yaklaşmıştır:

Esasen asker sınıfı, siyasi ve idari umûr ile itigal ettirilemez. Asker, halkın ihtiyacatını, zamanın icabatını görüp takdir edemez. Böyle şeyler orduda yoktur olamaz. Orduda ancak kumandanın fikri hâkim, emri nâfizdir. Kumandan dahi bu fikir ve emre devletten alacağı talimat dairesine hasra mecburdur. Velhasıl, asker tayyare gibi, tahtelbahr (denizaltı) gibi devletin bir alet-i müdafaa ve tahribidir. İktiza edince isti'mal olur. Fakat esefle gördük. Bu son senelerde makam-ı mualla-yı hilafet ve saltanata Mehmed Reşad Han-ı Hamis merhum gibi suûd edenlerin ifrat-ı hilmine munzam aczi ve ümenâsının ihanetkâr irtikapları yüzünden mehamm-ı umur-ı devlet bütün bütün Yahudilere alet olan ittihad ve Tearkki ümera ve ricali eline geçti. Bu teşkilatın hari- cinde kalan rical ve memurîn dahi maaş

⁴⁰ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, (İstanbul: Temel Yayınları, 2000), 158.

⁴¹ Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, (Ankara: TTK Yayınları, 1988), 31.

derdiyle bunlara râm oldu. Hele asker sınıfı hah nâ-hâh (ister istemez) orduda hâkim olan kumandanın emir ve nüfuzu altında kaldı. Ve nihayet Yahudilerin bu manevrasını hiç fark etmeden asker, meslek, sanat ve teşkilatı itibarıyla kendi evini kendi eliyle yıkmaya gitti, ocağını kendi eliyle söndürmeye koyuldu. Ve bu suretle koca Osmanlı ülkesi şu beş on sene içinde kartopu gibi eriyip gitti. Otuz milyon nüfustan mürekkep ve alem-i İslamın makarr-ı hilafet olmak itibarıyla istinadgahı olan bu koca İmparatorluk yıkılıverdi.⁴²

Sultana ve rejime muhalefet İttihat ve Terakki mensuplarının temel argümanıydı. Cemiyetin destekçisi olduğu kadar cemiyete muhalif kesimin sayısı da oldukça fazlaydı. Bunun oluşmasındaki temel neden, başta cemiyete bağlı subayların askere karşı tutum ve davranışları ile kışla dışındaki tavır ve hareketleriydi. İslam'a ve şeriata mesafeli olan, alkol alan hatta ibadete karşı duruşları hakkındaki benzeri söylentiler, kendilerine karşı tepkinin artmasına neden olmuştur. Özellikle aşırıya varan tavır ve davranışları kulaktan kulağa yayılmakla kalmamış kendilerine karşı ciddi bir kitlenin oluşmasının da önünü açmıştır. 31 Mart isyanında Hoca Rasim Efendi'nin, Avcı Taburu erlerinin bu konudan rahatsız olduklarını ve "bizim bildiğimiz şeriat, kısasa kısas emreder, hırsızın elini keser, sarhoşu döver. Halbuki asıl sarhoşlar bizim zabitler, gece gündüz, kokanalar kollarında gezerler" şeklindeki yorumu, zabitlerle olan sorunları aktarır mahiyettedir.⁴³ Şerif Hüseyin'in yaptığı isyan sürecinde, İngilizlerle iş birliği yapması ve Türk birlikleriyle çatışmalar sırasında Kabe'ye top mermilerinin isabet etmesini dahi bu çerçevede ele alan kamuoyu, ittihatçılara tepki sebebi olarak değerlendirmişlerdir.⁴⁴

5. Siyasal Görüş Ayrılıkları ve Emir Komuta Zincirinde Yaşanan Aksaklıklar

Klasik Türk devlet geleneğinde olduğu gibi Osmanlı devlet sisteminde de ordu en temel unsurdur. Devlet, fetihlerle büyüyor ve bu da ordunun başarısı ile gerçekleşiyordu. Kuruluş dönemi ve klasik dönemde ordunun elde ettiği başarılar, devletin genişlemesine yön vermişti. Duraklama ve dağılma dönemlerinde de aynı etkiyle ordunun aldığı başarısız sonuçlar devletin düzenini derinden sarsmıştı. Dolayısıyla zamanla iktisadi ve sosyal alanlarda da bu başarısızlıkların sonuçları da hissedilmeye başlandı. Bütün bu olaylar devleti tedbir almaya yöneltse de söz konusu tedbirler Batılılaşma tartışmaları ya da yeniye direniş çatışmaları şeklinde gün yüzüne çıktı. Yapılan ıslahat girişimleri başta yeniçeri ocağı olmak üzere Osmanlı'da pek çok kurumda krizlere yol açmıştır. Nihayet genellikle kanlı darbe girişimleri hanedan ailesine kadar olmak üzere çok sayıda kişinin ölümüyle neticelenmiştir.

XIX. yüzyılın son çeyreği Osmanlı ordusunda Alman askeri heyetlerinin egemenliğinin kendisini özellikle hissettirdiği dönemdir. Colmar von der Goltz başta olmak üzere çok sayıda isim Türk subayları arasında kabul görmeyen ötesinde bir yer edinmişlerdir. Aynı dönemlerde Avrupa'da, özellikle Almanya ve Avusturya-Macaristan özelinde militarist görüşün yükselmeye başlaması Clausewitz'in⁴⁵ ileri sürdüğü "Politikanın Üstünlüğü" ilkesinin önüne geçerek kendine yer edindi.⁴⁶

Bürokraside farklı görüş ve çatışmaların ortaya çıkması, siyasal bir gündem olmaktan öteye gitmemiştir. Ancak mevcut çatışmaların ve ayrılıkların başta askeri mektepler olmak üzere ordu

⁴² Mevlanzâde Rıfat, *Siyonistler Osmanlı'yı Nasıl Yıktı?*, (İstanbul: Derin Tarih Yayınları, 2013), 48

⁴³ Celal Bayar, *a.g.e.* C.1, 155.

⁴⁴ Mehmet Selâhattin, *Bildiklerim*, (Haz. Ali Birinci-Mehmet Okyay) (Ankara: Vadi Yayınları, 2006), 102.

⁴⁵ Prusyalı General, (d. 1780-ö.183).

⁴⁶ Çeliker, a.g.m.: 23.

yapılanması içerisinde belirmesi tehlikenin habercisi olma niteliği taşımaktaydı. Siyasal cereyanların askeri mekteplerde yayılması sistemli bir şekilde gelişmiştir. Batıda gelişen özgürlükçü düşünceler başta olmak üzere, meşrutî rejim taraftarlığı askeri mektep talebeleri arasında yayılmaya başlamıştır. Özellikle Jön Türk cereyanı ile başlayan, İttihat ve Terakki süreci ile devam eden, toplumun siyasallaşma eğilimleri kendini askeri okullarda da göstermiştir. Bu okullardan mezun olan genç subaylar aldıkları rütbe ve diplomalarına bir de ittihatçı kimliklerini eklemek suretiyle kıtalarına tayin olmaya başlamışlardır. Avrupa’da, Osmanlı Devleti aleyhine ortaya çıkan birtakım siyasî gelişmeler, ordu mensuplarının siyasî partilere ve derneklere daha fazla sempati duymalarına imkân tanıdı. Memleketin içinde bulunduğu kötü durumun ancak siyasî yollarla çözülebileceği fikri, subayların İttihat ve Terakki Cemiyetine yönelmelerini hızlandırdı.⁴⁷ Rumeli’de cemiyete dahil olanları caydırmak üzere nasihat heyetleri oluşturulmuş, bu heyette Müşir Şükrü Paşa ve Birinci Ferik Rahmi Paşa yer almıştır. Padişah tarafından Rumeli’deki cemiyetin faaliyetini öğrenmek ve nasihat etmek üzere gönderilen adı geçen Paşaların nasihatlerinden de bir netice alınamamıştır. Meşrutiyetin ilânından on gün evvel saraya telgraf çeken Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, 3. Ordu subaylarının hemen hepsinin cemiyet ile alakası olduğunu yazıyor, siyasî suçlardan dolayı tutuklu bulunan subayların bırakılmasını istiyordu.⁴⁸

İttihat ve Terakki’nin meşrutiyetçi söylemleri ve demokrasiye olan inançlarına yaptıkları vurgu, askerinin de desteğini almak suretiyle kuvvetlenmiştir. İttihatçıların Meclis-i Mebusan’a olan inançları demokratik yönetime olan inançlarıyla örtüşse de başta II. Meşrutiyet’in ilanı ve 31 Mart sürecinde askerinin desteğini alma eğilimleri bu inançları açısından büyük bir çelişkiydi. İttihat ve Terakki Partisi’nin net bir ideolojisinin olduğunu söylemek mümkün değilse de siyasî ideolojisi hiçbir zaman kesin bir devrimci ve milliyetçi biçim alamadı. İmparatorlukta halkların temsilcisi olmak isteyen bir parti olarak “yamalı bir ideoloji” ile yetinmek zorunda kaldı. İdeolojisinde Türk milliyetçiliğine de yer vermekle birlikte bunu partinin genel doktrini hâline getirmede.⁴⁹ Cemiyetin hoşgörü politikası öyle bir hal aldı ki özellikle Meşrutiyet’in yeniden ilanı ile en üst seviyeye yükseldi. İttihat ve Terakki, Sırp, Yunan, Bulgar vs. unsurları Osmanlılık cereyanı altında birleştirebileceğini zannediyordu. Bulgar çeteleri şimdi Bulgar meşrutiyet kulüplerine dönmeye başlarken, Kanun-ı Esasi Kulüpleri diye anılıyorlardı. Rumlar, Ermeniler ve Arnavutlar da bu adı taşıyan kulüpler kurdular. Bu kulüpler çete örgütü olmaktan vazgeçerek yasal meşrutiyet kulüpleri olarak örgütlendiler.⁵⁰ Resmin geneline bakıldığında iyi şeyler olduğu izlenimine karşılık, bünyesinde ciddi tartışmaları barındırmaktaydı. Ayrılıkçı unsurlarla birleşme fikri, Osmanlı barışı ve Balkan çözümlerini engellemek için atılan adımlardandı. Ancak bu durum, sonuçta İttihatçı kimliğine sahip olsa da bu çatı altındaki farklı görüşlere sahip bireylerin zaman zaman kendi aralarındaki çatışmalarını kaçınılmaz kılmıştır. Yönetimdeki etkisini her geçen gün daha fazla hissettiren İttihat ve Terakki Fırkası’nın, kendisine muhalif grupları bastırarak takip ettiği eşitlik prensibine dayanan Osmanlıcılık ideolojisinden vazgeçip Türkçülük ve İslamcılık siyaseti izlemeye

⁴⁷ Zekeriyâ Türkmen, “II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Ordu-Siyaset İlişkileri”, *Erdem*, 12/35, (2000): 576.

⁴⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, “1908 Yılında II. Meşrutiyet Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar”, *Belleten*, XX/70, Ankara (1955): 135-136.

⁴⁹ Niyazi Berkes *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 397-400

⁵⁰ Hale Şıvgın, “İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü”, *Gazi Akademik Bakış*, 6/11 (2012): 3.

başladığı görüşünde olanlar varsa da devlet tarafından desteklenen ve uygulanan politika pan-İslamizm ve Osmanlıcılıktır.⁵¹

Saltanatı temsilen dağa çıkan birlikler hakkında soruşturma sürdüren Şemsi Paşa'nın İttihatçı bir subay tarafından şehit edilmesi, ordu içerisindeki çatışmanın en üst seviyesidir. Ardından Müşir Osman Fevzi Paşa'nın yine aynı ekip tarafından dağa kaldırılması bu sürecin devamı niteliğindedir.⁵² Şemsi Paşa suikastının gerçekleştiği dönemde saray tarafından görevlendirilen ve olayı soruşturmaya giden heyetlerin de düzenledikleri raporlarda olayın kim ya da kimler tarafından gerçekleştirildiği netleşmemiştir.⁵³ Bütün bu olanlar toplumda askere karşı güven probleminin başlamasının ötesinde korku toplumunun oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Farklı eyaletlerde görev yapan zabıtların özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelikleri nedeniyle hükümet meselelerine müdahil olmaları merkezde ciddi endişelere yol açmıştır. Yemen'de görev yapan İttihatçı zabıtlar bu türden davranışlardan menedilmek suretiyle uyarılmışlardır.⁵⁴ Başka bir bölgede, Erzurum'da görev yerine giden mektepli bir zabiti karşılama esnasında bazı çavuş ve neferlerin uygunsuz davranışları nedeniyle tevkif edildikleri, bu olay merkeze bildirilirken, raporda efradın mektepli zabıtlardan memnuniyetine vurgu yapılmıştır.⁵⁵

Askerin çeşitli fırkalara mensubiyeti, meydana gelen olaylar çerçevesinde devleti tedirgin eden konular arasındadır. Özellikle İttihat ve Terakki'nin etkisinin arttığı dönemlerde bu konuda tedbir alınma yoluna gidilmiştir. Cemiyetin henüz legalleşmediği, "cemiyet-i fesadiye" diye anıldığı günlerde, cemiyetle ilişkisi olan zabıtlar hakkında ciddi tahkikatlar yapılmıştır.⁵⁶ Gizli ve aleni fırka ve siyasi cemiyetlerin faaliyetlerine katılan erkân, ümera ve zabıtan ve mensubin-i askeriye hakkında yapılacak muameleye dair kanun sureti hazırlanmıştır. Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar, Harbiye Nazırı Nazım, Sadrazam Gazi Ahmed Muhtar Paşa ile Mehmed Reşad imzaları taşıyan kanun 3 maddeden oluşmakta ve ilgili suça iştirak edenlerin meslekten uzaklaştırılmanın yanında küçük zabıtan ve neferlerin bu suçu işlemeleri halinde 3 aydan altı aya kadar pranga cezası ile cezalandırılmaları hükmolunmuştur. Ancak kanun suretindeki detay dikkat çekicidir. Burada "Cemiyetin maksad-ı teşkiline" ibaresi konulmuştur. Bu ibare ile İttihat ve Terakki Cemiyeti dışındaki oluşumların hedef alındığı bir kanun olma özelliği taşımaktadır.⁵⁷

Sonuç

Kuruluş ve yükselme dönemlerinin en önemli özelliği, başta hanedan ailesinin askerlik mesleğine olan yatkınlığı ile birlikte savaş esnasında cephede yer almaları gelmekteydi. Devletin gerileme ve dağılma amillerinin en önde geleni saltanata hükmedenlerle birlikte devleti yöneten bürokratların askerlik mesleğinden alabildiğine uzak olması ile doğru orantılıdır. Asıl mesleği askerlik olanların mesleklerini en iyi şekilde icra etmeleri yerine değişim cereyanlarına kapılmak suretiyle, askerlikten ziyade hem farklı mesleklere yönelmeleri hem de siyasetle iştigal etmeleri devletin kaosa sürüklenmesini kaçınılmaz kılan etkenlerdendir. Asırlardan beri geniş yaylalar

⁵¹ Nejla Günay, "İttihatçıların Türkleştirme Siyasetiyle İlgili İddialar ve Tarih Yazımındaki Çelişkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30/88, (1994): 141-142.

⁵² BOA. *Yıldız Esas Evrak*, (Y.EE.) 71/62, H.23/06/1326 (M. 23 Temmuz 1908).

⁵³ BOA. *Dahiliye Şifre*, (DH. ŞFR.) 402/110 R.3 Temmuz 1324 (M.16 Temmuz 1908).

⁵⁴ BOA. *Babıali Evrak Odası*, (BEO.) 3574/268042, H. 25. 05.1327 (M.14 Haziran 1909).

⁵⁵ BOA. *DH.MKT.* 2835/81 H.19.05.1327 (8 Haziran 1909).

⁵⁶ BOA. *Yıldız Perakende Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye*, (Y.PRK.MYD.) 19/107, H.24.03.1315 (M.23 Ağustos 1897).

⁵⁷ BOA. *Dahiliye Hukuk Müşavirliği*, (DH.HMŞ.) 19/19, H. 26.10.1330 (M.8 Ekim 1912).

üstünde at sırtında yetişen bir neslin, kendi devrinin en üstün askeri meziyetlerine sahip bir milletin, askeri stratejinin öngördüğü iklim ve coğrafya gibi her koşula hâkim bir ordunun zaman içerisinde siyasetle meşguliyeti devleti alabildiğine geri bırakmanın ötesinde yıkılmayla karşı karşıya getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin değişimleri ve dönüşümleri en yoğun şekilde yaşadığı Tanzimat sonrası ve özellikle II. Meşrutiyet dönemi, demokratikleşme adına ciddi adımların atıldığı yıllar olmuştur. Bu adımlar monarşinin gölgesinde atılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla altı asırlık geleneğin toplumun ve devlet kurumlarının genlerine işlediği bir ortamda demokratikleşme, batılılaşma ve topyekûn değişim hedefleri devletin her kurumunda krize yol açtığı gibi, halk tarafından da endişe ve merakla takip edilmiştir. Başta ekonomik olumsuzluklar olmak üzere toplumda yaşanan aksiliklerin orduya sıçraması, askerlerin düzenli maaş alamamaları devlete olan güven duygusunun sarsılmasına sebep olmuştur. Bu yaşanan asayiş olayları ve askerlerin eşkıyalık faaliyetlerine tevessül etmesi, hiyerarşik itaatsizlikten öte halkın askere olan saygısının yitirilmesinin önünü açmıştır. Bu açıdan bakıldığında ordunun kışlasında neden oturmadığı sorusunun arkasında sosyal, ekonomik ve kültürel nedenlerle siyasal yaşama müdahale etmek zorunda kaldığını söylemek mümkündür. Kendilerince meşru olan bu sebepler demokratik pencereden bakıldığında ise ciddi bir eleştiri konusu olmuştur

Askerin siyasallaşması daha sonra da firkalaşma eğilimine girmesi, emir komuta zincirinde çok ciddi aksaklıkların yaşanmasına sebep olmuştur. Askeri okullarda başlayan özgürlükçü düşünceler ilk başlarda yönetim şekline muhalif gibi görünse de daha sonraları sultanı, dolayısıyla da hilafeti ve saltanat rejimini hedef almaya başlamıştır.

Her rejim kendi muhalifini mutlaka doğurur. Bu çerçevede ele alındığında fikir ayrılıklarının olması kaçınılmaz bir hal alacaktır. Bu durum, beraberinde kaotik ortamları ve bunalımları getirir. Devletin çeşitli kurumlarına yayılan fikri ayrılıklar düşmanlık düzeyine çıktığı gibi tarafların birbirlerini kayırma eğilimlerini de artırır. Bu ve bunun gibi ortamlar devletin işleyişine zarar veren hamlelerdir. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında, fazlasıyla hissedilen adam kayırma, aslında dağılma döneminin en önemli sorunlarının başında gelmiştir. Bu sorun son dönem tahta çıkan sultanların yayınladıkları adaletnamelerde de kendine yer bulmuş, sorunun üzerine gidileceği garantisi verilmiştir.

Firkalaşma sorununun kendini gösterdiği en önemli kurum askeri okullar ve orduya bağlı birliklerdir. Meydana gelen siyasal hizipleşmenin beraberinde getirdiği sorunlar arasında emre itaatsizlik, adam kayırma ve kendinden görmediklerini farklı yerlere vazifelendirmeler gibi çeşitli uygulamalar sık sık tehlike arz etmiş, nihayetinde de devletin dağılmasındaki amillerden en önemlisini teşkil etmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BCA, *Cumhuriyet Arşivi Millî Eğitim Bakanlığı (MEB)*, 103/506/10.

BOA, *Dahiliye Mektubi Kalemi, (DH. MKT.)* 996//15; 2803/76; 2813/76; 2835/81; 2850/89.

BOA, *Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A. MKT.UM.)* 189/50.

BOA, *Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi (A. MKT.MHM.)* 685/14.

BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi (Y.PRK. BŞK.)* 72/65.

BOA, *Zabtiye, (ZB.)* 354/47.

BOA, *Babiali Evrak Odası, (BEO)* 3574/268042.

BOA, *Dahiliye Hukuk Müşavirliği, (DH.HMŞ.)* 19/19.

BOA, *Dahiliye Şifre, (DH. ŞFR.)* 402/110.

BOA, *Yıldız Esas Evrak, (Y.EE.)* 71/62.

BOA, *Yıldız Perakende Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye, (Y.PRK.MYD.)* 19/107.

Meclis-i Mebusân Zabıt Ceridesi, 2. Devre 1. Sene, 23. İctima, 18 Haziran 1328 (Temmuz 1912): 385-387; (MMZC), C.1- 1-27, 599.

Araştırma Eserler

Akgün, Seçil, “Atatürk’ün Büyük İlkesi Ordunun Siyasetten Ayrılması”, *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiri Kitabı*, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1985.

Akyıldız, Ali, “Sened-i İttifak”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI (İstanbul 2009): ss.512-514.

Ali Fethi, “İnkılâb-ı Âhirde Osmanlı Ordusunun Politikaya Suret-i Müdahalesi”, *Asker Mecmuası*, İstanbul (1324): 124.

Alkan, Ahmet Turan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2001.

Apak, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara: TTK Yayınları, 1988.

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım*, C.1/3, İstanbul: Baha Yayınları, 1966.

Berkes Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, (2016).

Beydilli, Kemal, “Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-İ Şer’iyye”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2/4, (2001): 33-51.

Bouquet, Olivier, *Sultanın Paşaları 1839-1909*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

Cebesoy, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul: Temel Yayınları, 2000.

Çeliker, Fahri, “Birinci Dünya Harbinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Ordu Hükümet İlişkileri”, *II. Askeri Tarih Semineri*, Ankara: ATASE Yayınları, 1985.

- Eraslan Cezmi, Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, İstanbul: 3F Yayınları, 2006.
- Fıçlalı, Ethem Ruhi, “Cemel Vakası”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VII (İstanbul 1993), ss.320-321.
- Göçer, Güngör, “Fırkacılık Mücadelesi ve Balkan Harbi”, *Balkanlarda Siyasal İlişkiler*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2008.
- Güler, Tahsin, “Osmanlı’da Siyaset ve Bürokrasi İlişkilerinin Tarihi Seyri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(4), (2014): 311- 336.
- Günay, Nejla, “İttihatçıların Türkleştirme Siyasetiyle İlgili İddialar ve Tarih Yazımındaki Çelişkiler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30/88, (2014): 115-158.
- Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, İstanbul: Arba Yayınları, 1958.
- Hüseyin Cahid, “Askerler ve Cemiyet” *Tanin*, S. 412, (26 Ekim 1909): 1.
- Karaca, Behzat, Güngör Göçer, “Gönüllü Bir İttihatçı Olarak Balkan Harbi’ne Katılan Ziya Şakir’in Harp Hatıraları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4/29, (2017): 527-552.
- Koyuncu, Aşkın, “Bulgaristan’da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)” *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulamaları Dergisi*, S.20, (2006): 197-243.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: TTK Yayınları, 1993.
- Mehmet Selâhattin, *Bildiklerim*, (Haz. Ali Birinci-Mehmet Okyay), Ankara: Vadi Yayınları, 2006.
- Mevlânzâde Rifat, *Siyonistler Osmanlı'yı Nasıl Yıktı?*, İstanbul: Derin Tarih Yayınları, 2013.
- Oğuzhan Börekci, Ülkü Ayşe, “19. Yüzyıl Osmanlı Bürokratik Yapısının Jön Türk Düşüncesinde Eleştirisi: “Turfanda mı Yoksa Turfa mı” Üzerinden Bir Analiz”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*- S. 47, (2018): 448-466.
- Ortaylı, İlber, “Asker Siyasete Bulaştı ve Rumeli'deki Anavatanı Kaybettik”, *Atlas Tarih* (100. Yılında Balkan Savaşları-Rumeli'ye Veda Özel Sayı), 16 (2012): 30-36.
- Özcan, Azmi, “İslamcılık”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIII (İstanbul 2001), ss.62-65.
- Özcan, Azmi, “Osmanlıcılık”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII (İstanbul 2007), ss. 485-487.
- Özdağ, Ümit, *Ordu Siyaset İlişkisi*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1991.
- Özkan, Selim Hilmi, “Çağdaş Siyasal Akımların Düşünsel ve Tarihsel Temelleri”, *Çağdaş Siyasal Akımlar*, ed. Yusuf Sayın, Ankara: Nobel Yayınevi, 2021.
- Pekmen, Mahir Said, *31 Mart Hatıraları İsyân Günlerinde Bir Muhalif*, Haz. Hasan Babacan-Servet Avşar, Ankara: TTK Yayınları, 2013.
- Polat, Hasan Ali, “Halaskâr Zâbitân Müdahalesinden Bâbîali Baskını'na Osmanlı Bürokrasisinin Siyasetle İmtihanı: (Siyasetle İştigal Edilmeyeceğine Dair Taahhütnameler)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 65, (2019), 332.

- Rider, Florian, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Muhalefet ve Meşruiyet*", İstanbul: Picus Yayınları, (2012).
- Saray, Mehmet, "Devlet Yönetiminde Ordunun Yeri ve Rolü Hakkında Bir Örnek: İttihat ve Terakki Devrinde Ordunun Millet ve Devlet Yönetimine Tesiri", *İkinci Askeri Tarih Semineri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985.
- Sevig, Vasfi Raşid, *Askeri Adalet*, Ankara: AÜHF Yayınları, 1955.
- Shaw, Standford, *Eski ile Yeni Arasında Sultan III. Selim*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2008.
- Şıvgın, Hale, "İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü", *Gazi Akademik Bakış*, 6/11, (2012):1-15.
- Türkmen, Zekeriya, "II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Ordu-Siyaset İlişkileri", *Erdem*, 12/35, (2000): 567-591.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "1908 Yılında II. Meşrutiyet Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar", *Bellekten*, XX/70, (1955): 103-174.
- Yiğit, Yücel, "İttihat ve Terakki Fırkası İçinde Parti İçi Muhalefet: Hizb-i Cedit Hareketi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14/28, (2014): 103-125.
- Ziya Şakir, "Meçhul Asker", *Vakit*, (10 Şubat 1930): 10.